

byggnadsvård

Åkfors kvarn

Åminne 1:9, Björkviks socken, Katrineholms kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Reparation av tak 2002

Eva Wockatz

Åkfors kvarn

Åminne 1:9, Björkviks socken, Katrineholms kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Reparation av tak 2002

Eva Wockatz

Rapport 2012:07

© 2012 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Eva Wockatz, antikvarie
Omslagsbild: Kvarnen sedd från sydväst (Slm D12-0382). Foto: Hugo Larsson.
Foto, där ej annat anges: Hugo Larsson, Sörmlands museum
Diarienummer: KUS 01 494

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2012

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	5
Översiktlig beskrivning av Åkfors kvarn	6
Kulturhistoriskt värde	6
Historik med relevans för ärendet	7
Sammanfattning av utförda åtgärder	7
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	8
Skadebeskrivning före åtgärder	8
Åtgärder på taket	8
Åtgärder på skorstenen	10
ANTI-KVARISKA IAKTTAGELSER	11
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV	
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	13
KÄLLFÖRTECKNING	15
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	15

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Katrineholm 9G SO med Åkfors kvarn markerad.

INLEDNING

Under perioden oktober - december 2002 har utvändiga takarbeten utförts på Åkfors kvarn. Fastighetsägaren Gustaf Dieden, ansökte om byggnadsvårdsbidrag för renovering av kvarnen. Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade den 21 december 2001 enligt 5 § förordningen (1993:379) om bidrag till kulturmiljövård, att lämna bidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse för sökta åtgärder. I enlighet med länsstyrelsens beslut skulle arbetenas utförande och omfattning ske i samråd med antikvarisk medverkande. Som underlag för arbetena skulle en antikvarisk-teknisk projektering tas fram av Sörmlands museum.

Den antikvarisk-tekniska projekteringen utfördes av Sörmlands museum, daterad 2002-02-26, Hugo Larsson.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Arbetet har följts genom startmöte/byggmöte, platsbesök, fortlöpande kontakt via telefon och e-post, en antikvarisk slutbesiktning den 24 januari 2003.

2 *Kvarnbyggnaden från sydväst i mars 2012 (Slm D12-0383).*

Översiktlig beskrivning av Åkfors kvarn

Åkfors kvarn är belägen ca 1.5 mil sydost om Katrineholm, strax väster om Broby säteri. Strax intill kvarnen ligger mjölnarbostaden.

Kvarnen är i huvudsak byggd i timmer och klädd med liggande rödfärgad fasspontpanel. Kvarnen är byggd i tre våningar, samt en turbinkällare. Kvarnbyggnaden är försedd med en tegelmurad och oputsad brandgavel mot den samtidigt uppförda kraftstationen. Sadeltaket är täckt med förzinkad korrugerad plåt på ett underlagstak av pärlspont. Den korrugerade plåten ligger så att den är synlig i södra gavelutsprånget. Vid takfoten är underlagstakets pärlspont synlig.

Kulturhistoriskt värde

Kvarnen är belägen intill Åkforsån. Intill kvarnen ligger mjölnarbostaden. Platsen har ända sedan 1400-talet haft en kvarn och miljön har därmed en lång historisk kontinuitet. Kvarnen har sannolikt varit belagt med ett sinuskorrugerat plåttak sedan uppförandet 1902. Den nuvarande kvarnbyggnadens utseende med den tillbyggda kraftstationen och det plåttäckta taket har en industriell karaktär.

Kvarnen är fullt utrustad med stenpar, valskvarnar, renseri, siktare mm. I underkvarnen finns en fristående rörspis. I kvarnkammaren, som ligger en våning upp, finns en järnkamin. Kvarnkammarens inredning och ytskikt är ursprungliga. Väggarna är försedda med daterat klotter från kvarnens uppförandetid och framåt. Interiören präglas av ett högt autenticitetsvärde där slitage, äldre måleriskikt, äldre klotter i kvarnkammaren mm bidrar till detta värde.

3 *Miljön vid Åkfors kvarn från sydväst med omgivande byggnader. Till vänster syns den tidigare mjölnarbostaden, då täckt med skivplåt. Fotografi Sörmlands museum, okänd fotograf. (Slm M004651).*

Historik med relevans för ärendet

Kvarnbyggnaden uppfördes 1902 vid Åkforsån, då även den intilliggande kraftstationen byggdes. Kvarnen och vattenfallet köptes 1898 av Boxholms A/B, som då även ägde Kantorps gruvor, Sköldinge. Kvarnen har drivits av en turbin, vilken fortfarande finns kvar, dock inte i brukbart skick.

Själva kvarnplatsen är dock gammal. En kvarn omnämns i skriftliga källor redan år 1401. På platsen har det tidigare legat minst två kvarnar och två sågar. Från 1920-talet brukades kvarnen av mjölnaren Dahlberg. Sista mjölnaren som hette Harry Dahlberg slutade mala 1967.

Kvarnen ägs för närvarande av Broby säteri. Den intilliggande mjölnarbostaden används som permanentbostad.

Sammanfattning av utförda åtgärder

- Taket på kvarnen har förnyats. Befintlig sinuskorrugerad plåt har bytts ut mot ny galvad sinuskorrugerad plåt.
- Vissa trälagningar har utförts på takkonstruktionen. Vindskivorna har bytts ut.
- Hängrännor, stuprör och omvikningskupor har förnyats.
- Skorstenen har murats om.

4 Kvarnbyggnaden sedd från sydväst år 1950. Till vänster syns den lägre kraftstationen. Kvarnen har plåttak och skorstenen är utkragad. Fotografi Sörmlands museum, okänd fotograf. Från Sveriges städer och samhällen. (Slm M004649).

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Skadebeskrivning före åtgärder

Taket hade mindre rötskador och var i behov av omläggning. Nära skorstenen, på taket i anslutning till en lucka, fanns rötsvampsangrepp. Vindskivorna var i dåligt skick.

Murstocken och spisarna var före renoveringen 2003 i obrukbart skick. Skorstenen var delvis ned-rasad. Stenarna hade måtten 300x80x150 mm och var fogade med kalkbruk, infärgat till grå kulör. Fogarna var utförda som rundfogar.

Åtgärder på taket

Under det nya plåttaket lades oljehärdad masonit, som spikades dikt an mot det pärlspontade undertaket. De nya sinuskorrugerade skivorna spikades direkt mot masoniten.

Murkrönet i norr var sedan tidigare inklätt med plåt, varför även denna lösning valdes nu. Plåtens montering gjordes omsorgsfullt för att plåten inte skulle riskera att bli ett vindfång.

Luckan på taket, från kvarnvinden till taket, rekonstruerades.

På byggnadens västra långsida fanns före renoveringen en relativt gammal konstruktion med omålad galvad hänggränna och stuprör med handgjord omvinkningskupa. På samma fasad fanns också ett

5 Den tillbyggda kraftstationen sedd från sydost 2012. Fotografi Eva Wockatz (Slm D12-0384).

6 Murkrönet i norr var täckt med plåt, november 2002 (Slm D12-0385).

7 Gamla plåten som nu plockades ned. 21 november 2002 (Slm D12-0386).

8 Skorstenen var i mycket dåligt skick före arbetena startade, november 2002 (Slm D12-0387).

9 Fogarna var utförda som rundfogar och fogbruket var något gråfärgat, november 2002 (Slm D12-0388).

plastisolbehandlat stuprör som byttes ut mot en galvad konstruktion. Hängerännekrokarna på baksidan, östra fasaden, rätades ut och behölls. På denna fasad återfanns även en konformad kupa. Den äldre omvinkningskupan på västra sidan användes som förebild för nya omvinkningskupor som nu sattes upp. Nya galvade stuprör utformades med skarpa knän och målades inte.

Vindskivorna ersattes med nya av samma dimension och utförande. De vindskivor som rödfärgades utfördes av ohyvlat virke och de som målades med vit linoljefärg utfördes av hyvlat virke.

Åtgärder på skorstenen

Skorstenen murades om. Lösa stenar i skorstenen plockades ned. Befintligt tegel återanvändes så långt det gick. Skorstenens utkragning rekonstruerades med äldre fotografier som förebild. Kronan täcktes med galvplåtskonstruktion. Bruket färgades in som tidigare och fogarna utfördes som rundfogar.

11 Murkrönet i norr kläddes in med plåt som tidigare
Fotografi Eva Wockatz, 2012 (Slm D12-0389).

12 Plåten skruvades fast med farmarskruv (Slm D12-0390).

ANTI-KVARISKA IAKTTAGELSER

Av äldre fotografier som återfanns kunde man se att kvarnen redan 1950 hade ett korrugerat plåttak. Troligen rörde det sig om samma takbeklädning som täckte kvarnen 2002. Korrugerad plåt är en engelsk uppfinning från 1829 och materialet var allmänt i bruk på vissa håll redan under 1840-talet. Det är därför inte omöjligt att även den ursprungliga täckningen från 1902 hade varit av detta slag. Takstolarnas avstånd antydde också att det redan från början var tänkt att beläggas med ett lätt takmaterial. Vid den genomförda omläggningen kunde inte heller någon tidigare taktyp synas vid demonteringen av plåtarna, som exempelvis stickspån. Vid södra gavelutsprångets hade plåten varit spikad direkt mot takfotstassarna och plåten var exponerad underifrån.

Den äldre plåten var spikad och skruvad direkt mot det pärlspontade innertaket. Plåtarna var fästade mot underlaget med 4" klippspik. För att förhindra att spikskallen åter sig genom plåten har skallarna förstärkts med dubbelvikta blyplåtsbitar (1x1 tum), som fungerat som brickor/förstorade spikskallar för spikarna. Även moderna spik/skruv syntes, troligen från senare lagningar. Att plåten var spikad med klippspik stärkte tesen att befintlig plåt var original från 1902. Även takstolarnas relativt glea placering tydde på att byggnaden redan från början avsågs beläggas med ett lätt takmaterial. Inga spikhål efter eventuell stickspånstäckning kunde påträffas.

13 Skorstenen efter ommurningen. Krönet rekonstruerades efter äldre fotografier. Fotografi Eva Wockatz (Slm D12-0391).

14 Nya fogar utformades som rundfogar (Slm D12-0392).

15 Södra gaveln efter åtgärd. Takfotstassarna har lagats och den korrugerade plåten är synlig under gavelutsprånget som tidigare, december 2002 (Slm D12-0393).

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Utförda arbeten har inneburit att kvarnens korrugerade plåttak har lagts om. Arbeten har utförts med traditionella material och metoder.

Före arbetena påbörjades gjordes bedömningen att kvarnen sannolikt redan från början hade haft ett korrugerat plåttak. Sörmlands museum ansåg av den anledningen att taket på nytt skulle läggas med sinuskorrugerad varmförzinkad plåt. Fastighetsägaren ville från början lägga nytt taktegel. En stor poäng med projektet var att det korrugerade plåttaket behölls, om än det fick förnyas helt.

De nya korrugerade plåtskivorna har samma mått som de ursprungliga och plåten ytbehandlades inte. När rosten uppträder om några år kan man måla taket med linoljebaserad färg.

På byggnadens framsida fanns före renoveringen en relativt gammal konstruktion med omålad galvad hängränna och stuprör med handgjord omvikningskupa på västra långsidan. Denna användes som rekonstruktion för de nya.

Reparationerna av Åkfors kvarn har utförts med antikvarisk medverkan och i samråd i enlighet med Länsstyrelsens beslut, daterat den 21 december 2001.

16 Kvarnbyggnaden vid slutbesiktningen den 23 januari 2003 (Slm D12-0394).

Källförteckning

Arkiv

Lantmäteriet, Gävle

Lantmäterimyndighetens arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping

Litteratur

Byggandets ord, Dravnieks, Gunnar, 1988.

Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd, del I, 1947.

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Åkfors kvarn

Kommun: Katrineholms kn

Fastighetsbeteckning: Åminne 1:9

Socken: Björkviks sn

Län: Södermanland

Författningsskydd

Plan- och bygglagen, Lag (2010:900)

Plan- och bygglagen (PBL) innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om byggande. Enligt 8 kap. i Plan- och Bygglagen, 13§ och 14§ får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas. Ett byggnadsverk skall hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras. Enligt 8 kap. 17§ skall ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Gustaf Dieden, Broby säteri

Entreprenör: Toltorps bygg, Jan Carlsson, Katrineholm

Antikvarisk medverkan: Hugo Larsson, Sörmlands museum, Nyköping

Använda produkter

Sinuskurrugerad galvaniserad plåt.

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2001-12-21, dnr 222-3818-2000

Sörmlands museum, dnr KUS 01 494

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.